

CSONTOS MÁRTA

A lírai szövegszubjektum pozíciója Reményik költészetében

Az ember éppen a nyelvben és a
nyelvnek köszönhetően
konstituálódik mint szubjektum...

(Émile Benveniste)¹

Felépítettem tornyomat
Magamnál magasabbra:

Ember vagyok, gyarló vagyok,
Leszédülök zuhanva.
De a torony, mit építettem,
Talán-talán állni fog itten,
Habár ledőltem én...

(Solness)

A szövegértelmezést meghatározza Reményik költészetében a művészi cselekvést megvalósító alany, a költő pozíciója; egyrésztől minősíti a dolgokat, másrésztől a dolgokhoz való viszonyát is feltárja. Ez elsősorban önmaga és a természet-hez való viszonyrendszer, amelyben a 'dolgok lelke' – esetben a fák, sziklák, vizek és virágok, természeti élőlények antropomorfizált megjelenítése – olyan egzisztenciális szférába emelkedik, ahol a rendületlen kitartás, a feladatvállalás szükségességének metaforájává válik. Másrésztől versbeszédének alkotóját jellemzi az eleve elrendelésbe vetett hite, mely szerint minden elkerülhetetlen sorsszerűségben történik, erkölcsiségének mozgatórugója az örök törvény, ez minden cselekedetének mozgatórugója. „Nem az enyém a fény, csak bennem jár / Istennek köszönjétek ne nekem” – hangsúlyozza *Azt mondják...* című versében, s érezzük, hogy a deszakralizálódó, dehumanizálódó világban, önként vállalt alkalmazkodáskényszere tudatában eljuttatja a kiválasztott szerepét, s az alkotói folyamatban „etikai értékrendsze-

CSONTOS MÁRTA (1951, Győr) tanár, költő, író. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem abszolvált PhD hallgatója. Értekezésének témája Reményik Sándor költészete. Legújabb kötetei: A meggyújtott olajág (versek, 2010), Szerzők, múzsák, szenvedélyek (esszé, 2011), Egográfia 3. (aforizmák, 2012), A Seholszélén (versek, 2014), Zónahatárok (versek, 2016, mind a Littera Nova gondozásában).

re következőket és ellentmondásmentes, erkölcsi-formai mélyszerkezete szilárd és egyértelmű”.²

Az egyén szubjektív érzéseit hálás 'anyagnak' tartja Reményik a kor feltérképezéséhez. S mivel egy irodalmi szöveg létrehozása mindig és szükségképpen történeti aktusnak minő-

1. Idézi HORVÁTH Kornélia, *Tűhegyen, Versértelmezések a késő-modernség magyar lírája köréből*, Bp., Krónika Nova Kiadó, 1999. 3.

2. KÖDÖBÖCZ Gábor, *Hagyomány és újítás Kányádi Sándor költészetében, A poétikai módosulások természete a daloktól a „szövegekig”*, szerk. BITSKEY István, GÖRÖMBEI András, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002. 23.

sül, érthetővé válik számunkra az a heideggeri kijelentés, melynek értelmében, „amikor a művészet történik – azaz ha jelen van a kezdet –, lökés támad a történelemben, a történelem először vagy éppen újra kezdődik”.³ Szembe kell tehát néznie saját történeti pozíciójával, s szubjektumként kell fogadni az objektumot, mely a poétikai diskurzusban a nyelv segítségével feloldódik, s megszünteti az ellenállást.

Reményik úgy véli, hogy a különböző világnézetek harca, a felbukkanó társadalmi problémák, a vallásbölcseleti eszmék a poézis kiteljesedéséhez vezettek, egyszersmind elmarasztalja az alacsony világfelfogást és a ’túltengő szimbolizmust’, ezek ugyanis értelmetlenné teszik a gondolatok, érzések világosságát, felismerhetetlenné teszik a kommunikációs szándékot. Ez a vélemény utal arra az alkotói felismerésre, mely szerint „a költő azonban köteles gondoskodni legalább halvány lehetőségéről annak, hogy verseit rajta kívül más is megértse”.⁴ A szöveg és befogadó közötti interszjektív viszony megvalósulását fémjelzi ez a megalapítás, ugyanis az „interszjektivitás feltételezi, hogy a szöveg **is** valamiféle szubjektum lényegjellegzetességeivel kell hogy bírjon”.⁵

A biografikus szubjektum stratégiáját nyilvánvalóan módosítja az alkotói folyamatot meghatározó tapasztalatok sokasága, így válik a lírai szubjektum szerves részévé.

Reményik művészetértelmezésének középpontjában áll a konkrét és absztrakt elemek sikeres összeegyeztetésére törekvés. A műalkotásban egyéni vonásokat kell összekapcsolni az általánossal, az egyénin tülemelkedve hordoznia kell az „igazság szimbólumát”. „Az érzés, pedig – írta maga a költő –, mit versemben kifejezek, kell hogy közösséget tartson valamivel, ami már nem *csak* az enyém.”⁶ A konkrét és elvont elemek keveredési arányán túl fontos azt is kiemelni, hogy az esztétikai princípium milyen módon van jelen (jelen van-e egyáltalán) az erkölcsi ítéletben, ezért Reményik számára a költészet nem lírai intuíció, nem érzelmek és képek összekapcsolása elsősorban. „Az erkölcsi és az esztétikai értékelés szorosan egymás mellett állnak, rokonságuk közös gyökere az, hogy mindkettő a szellem önértéke. *Nemességük foka ugyanaz. Közöttük nem lehet szó alá- és fölrendeltségről, csupán mellérendeltségről.*”⁷

Valójában a versben a költő valóság-hoz való viszonyának sajátos módon történő megrajzolásáról van szó, amit nyilvánvalóan biografikus tények és képzelőerő módosítanak, mégis üzenetének referenciája, az igazság kifejezésének igénye. Az ’in der Welt – Sein’ igénye, a világban benne-lét állapota az önmegértés lehetősége mellett a valóságot nem pusztán empirikus tapasztalatok útján kívánja megragadni.

A versszövegekből kiemelkedő költő a létezés hátterében saját értelmével a körülötte lévő viszonyrendszereket egységben kezeli, s úgy marad sajátos jelentésvilágában, hogy a valóságot újraírja metaforikus beszéd alkalmazásával, ami számára csak a megvilágosodás segítségével történhet. Ez a megvilágosodás csak Istennel folytatott párbeszéd esetén lehetséges, mely transzcendentális szférában valósulhat meg. „Az embert és a sorsát meghatározó történelmet az Istennel való találkozás lehetősége biztosítja”⁸, ami a szubjektum szellemi szférába emelését teszi lehetővé, hiszen számára a *lélek* az ember maga. A testet el kell viselnie, de megbékélni sohasem tud ezzel a testtel, melyet mint lélek egyszerűen

3. HEIDEGGER, Martin, *A műalkotás eredete*, Bp., Európa, 1988. 117.

4. REMÉNYIK Sándor, *Kézszerítés*, i. m. 391.

5. HORVÁTH Kornélia, *Tűhegyen, Versértelmezések a későmodernség magyar lírája köréből*, i. m. 19. Vö. 29–30.

6. REMÉNYIK Sándor, *Kézszerítés*, i. m. 394.

7. *Kézszerítés, Etikai és esztétikai érték = Válasz Csiki Endrének*, 404.

8. NYÍRI Tamás, *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, negyedik. bőv. kiadás, Bp., Szent István Társulat, 126–129.

használatba vett földi élete során. Így kerül az általa létrehozott szöveg fölé, így írja újjá a valóságot a maga privilegizált módján. „Sötét anyag: ím lebirkóztalak / Belőled lettem: ám urad vagyok, / A ködbeszédült völgyfenék fölött / Az ormokon – az én fényem ragyog...”⁹

Reményik vállalt szerepében, „melyet meg nem ingat semmi csáb”, a szubjektum megtartó ereje emeli magaslatokra, a szubjektum és az általa létrehozott szöveg között azonban folytonos az idegenségérzés, ezért folyamatosan az elfogadás és taszítás dichotómiájában mozog. „Ki vagy, te félelmetes idegen, / Akit költőnek nevez a világ...”¹⁰

Az analitikus pszichológia és a költői műalkotás kapcsolatát vizsgálva Jung az alkotót „második személyként” kezeli, a költőnek „engedelmeskednie kell, és követni a látszólag idegen impulzusokat, érezve, hogy műve erősebb, mint ő, és ezért olyan hatalmas van fölötte, aminek nem írhat elő semmit. Ő nem azonos az alkotó formálódás folyamatával; tudatában van annak, hogy műve alatt áll, vagy legfeljebb mellette, mint egy második személy, aki egy idegen erő bűvkörébe került.”¹¹

A kettőség kínzó érzésének feszültségteremtő ereje vonul végig egy másik vers sorain. „Hát én, a teremtés elfeledettje, / A hivatások nagy számkivetettje?... / Számomra hol legyen a hely, a pont, / Mit végórámról a végzet kioszt?...”¹²

Reményik személyiségének kiteljesedéséhez, kontemplatív szerepvállalásához az „Isten-kép archetípusa”¹³ felé fordul, s ezzel egyidejűleg „önidegenségét azonosság provokációjával”¹⁴ kívánja feloldani. „Egy istenarc van eltemetve bennem, / S most ásót, kapát, csákányt ragadok, / Testvéreim, jertek, segítsetek, / Egy kapavágást ti is tegyetek, /

Mert az az arc igazán én vagyok...”¹⁵

A jó és a rossz ágostoni megközelítése, a szabad akaratból történő választás lehetősége központi probléma Reményik költészetében. Mindez magában foglalja a változtatás képességét is, hiszen ez a kulcs a jó és a rossz megkülönböztetésére. Csak az isteni kegyelemben részesülők képesek arra, hogy a jóra való szabadság birtokosai legyenek, ez pedig

9. REMÉNYIK Sándor, *Forma, Összes versei I.*, i. m. 22. A szellemtudományos lélektan eszméjének felvetése során, Dilthey, Über vergleichende Psychologie, Beiträge zum Studium der Individualität című munkájában összehasonlító lélektan keretében kidolgozta azokat a típusokat, melyek például a költőt, a vallásos embert vagy a gyakorlatias dolgokban jártas személyt jellemzik. Az interpretáció véleménye szerint szellemtudományi, filozófiai, ismertelméleti tényezőket is igényel. A világnézettípusok kialakulása során embertípusok alakulnak ki. Ezzel a vizsgálódással Dilthey már a karakterológia felé mutat. Nyilvánvaló, hogy a kultúrjavak segítségével, azoknak birtokában juthatunk el a lelki tevékenységek mélyebb megértéséhez. Dilthey hermeneutikájában Reményik nem lehet természet ember, hiszen nem a testi kielégülés a legfontosabb számára. Nem is tisztán heroikus típus, mivel életformája nem a küzdelem, sokkal inkább sorolható a kontemplatív típusok közé emberi alapmegnyilvánulásaiban. Mégis, ha lehetne pontosabban körülírni, főként a Dilthey halála után három évvel később színre lépő Spranger 'életformáinak' ismeretében, a személyiség etikája lelki struktúrákat alkot, melyek hozzájárulnak a karakter megítéléséhez. Ezek ismeretében Reményik kontemplatív-passzív heroikus alkat, mivel a cselekvőképességre való hajlandóság ott van a sorok között, csak fizikai állapota és életfelfogása nem teszi lehetővé a heroikus attitűd felerősödését. Vö. LÉNÁRD Ferenc, *A lélektan útjai*, Bp., Franklin-Társulat, 1989, 167–170.

10. REMÉNYIK Sándor, *Az a félelmetes másik, Összes versei I.*, 218.

11. JUNG, Carl G., *Az analitikus pszichológia és a költői műalkotás* = BÓKAY Antal, ERŐS Ferenc, *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*, Bp., Filum, 998. 99.

abban a predestinációban nyilvánul meg, mely elfogadja, hogy Isten figyelemmel kíséri az egyes emberek számára kijelölt életutat. Ennek elfogadása közelít Kierkegaard álláspontjához, mely Isten iránti szenvedélyes elkötelezettségről tesz tanúbizonyságot. Ezért a lényegi megismerést az egzisztenciára, a szubjektivitás igazságára vonatkoztatja. „Létező személy számára csak a szubjektív igazság lehet vezérlő, melyet objektív bizonytalanság és szenvedélyes bensőség jellemez. Miközben soha nem rendelkezhetünk objektív bizonyossággal Isten létezéséről, az egyén saját életében igazgató teheti Isten létezését azzal, hogy elkötelezi magát, és úgy él, mintha Isten valóban létezne.”¹⁶ S a morális személy, miként a fenti vers is mutatja, Istennel való önzonosságát hangsúlyozza.

A reményiki szubjektum pozícióját nagymértékben meghatározza az a tény, hogy olyan egymás mellett élő kultúrkörökkel kereste a párbeszédet, melyek egy közös hagyományban gyökereztek, ez az interkulturális pozíció teremtette meg az elfogadást, a befogadást, a visszautasítást, az előítéleteket. (Lucian Blagának ajánlott versében nagyszerűen tükröződik az a beszédpozíció, mely a közös történelmiség elfogadása mellett a kialakult helyzetben mégis egyfajta visszautasítást, távolságtartást fogalmaz meg). „A történelem utal a valóságra, még akkor is, ha a történelem a múlté.”¹⁷

A megváltozott politikai viszonyok keltette 'világfájdalomközvetítés' kivonja Reményiket a történelmi objektivitásból, saját szubjektumának kudarcélményét vetíti elének távlatnélküliséget sugárzó önelidegenítési szándékával. „Még élek és még mindig dalolok, / De már a szívemet / Kitépték keblemből a viharok, / S úgy zengetik: tőlem idegenül. / Rajtam át / Dalolnak régelhantolt istenek, / S önnön beszédemre nem ismerek – / És rajtam át a Végzet teljesül.”¹⁸

A szövegszubjektum pozíciója tehát szorongástudatának világbavettségét interpretálja, a létezés háttérében, alkotói folyamata újrajátszásában, egy örökké elérhetetlen horizonton, intellektuális tisztánlátással vállalja az önelrejtettséget, amelyben kívülről, kikezdzhetetlen elkötelezettségét tudatállapotának szkepticismusa gyengíti. Éppen ez a kettősség teszi szükségessé a viszonyokat feltáró ellenpólusok alkalmazását, a jelentések interakcióját, az erkölcsi-formai mély-

szerkezet összefonódását. „Mert én vagyok a foglalat, / Mely minden arc-ról egybegyűjti / Az ős-testvér vonásokat. / Én vagyok az ötvözet / Melyben tűz a vízzel összefér, / S a híd vagyok, mely átvezet, / S a sarkoktól a trópusokig ér.”¹⁹

A szövegvizsgálatból azonnal egyértelműen kiderül, hogy 'ötvözet' volta okozza megfeszítettségi állapotát, hiszen az „ellentmondások minden dárdáját szívébe mártva” adja teljes önmagát, mely hol erősíti, hol gyengíti karizmáját.

„Diszharmonikus elemekből harmóniát teremteni: ez a költő feladata tulajdonképpen”²⁰ – vallja Reményik a *Gondolatok a költészetéről* című írásában, melynek fő vonalvezetésében a költő magánya és az alkotó egyénisége rokon fogalomnak tekinthetők,

12. Uo., *Igaz*, 214.

13. JUNG C. G., *Gondolatok a vallásról és a kereszténységről*, ford. Bodrog Miklós, Bp., Kosuth Kiadó, 1966. 30.

14. BALÁZS Tibor, *A romániai magyar létköltészet története 1919–1989*, Bp., 2006. 121.

15. REMÉNYIK Sándor, *Istenarc*, Összes versei I., i. m. 386.

16. *Bevezetés a filozófia történetébe, A preszokratikusoktól Derridáig*, szerk. BOROS János, LENDVAI L. Ferenc, Bp., Osiris, 2009, 169–170.

17. RICOEUR Paul, *Az interperitációról = A diszkurzus hermeneutikája, Paul Ricoeur válogatott tanulmányai*, ford. és szerk. KOVÁCS Gábor, Bp., Argumentum Könyvkiadó, 2010, 9.

18. REMÉNYIK Sándor, *Még élek...*, Összes versei I., i. m. 239.

19. REMÉNYIK Sándor, *Ötvösmunka*, Összes versei I., i. m. 263.

20. REMÉNYIK Sándor, *Gondolatok a költészetéről = Kézszerítés*, i. m. 455.

mindezt szükségesnek tartja az egyetemes emberi feltáráshoz. Ebben a kettősségben a küzdelem fontossága az egyéni lelkiismeretről a közösség életének területére fókuszál. „Az életküzdelem, melyet sors- és kötelességként ismernek el, majdnem kizárólagosan úgy látszik [...] mint bizonyos közösség küzdelme [...]. Ezt kultúrfeladatnak tekintik. Nem más tehát, mint küzdelem bizonyos nyilvános bajokkal szemben. Ezeknek a bajoknak az elítélésében felcsendülhet őszinte erkölcsi meggyőződés is [...]. Minél inkább érinti azonban ez a baj a közösség jólétét, annál jobban redukálódik a baj fogalma belső gyengeség fogalmára, melyet le kell küzdeni, és külső ellenállására, melyet le kell győzni.”²¹

A reményiki szövegszubjektum pozíciója tehát nyilvánvaló; egyrésztől önmagához való viszonyában lesz teljességgel önmaga, igazi énje pedig Istenhez való viszonyában új minőségben jelenik meg. Sajátos paradoxon ez, amikor önmagát állítja Istennel szembe, mint a „teremtés elfeledettje”, fél azonban önmaga megsemmisülésétől, hiszen kétségbeesésében is mindenekfölött önmaga próbál lenni, ezért (akárcsak Balassi Bálint tette) feltételeket szab Istennek. „Ha azt akarod, hogy dícsérjelek / Szárnyaló énekkel, én Istenem: / Adj enyhülést, ne próbálj engemet!”²²

Kierkegaard gondolatait érezzük a sorok közül kicsengeni, aki így tárja fel az énjéről való tudat fokozatait: „[...] új minőséget és minősítést kap az énem azáltal, hogy ő az Istennel szemközi énem. Ez az énem többé már nem a pusztán emberi énem, hanem az, amit abban a reményben, hogy nem értenek félre, teológiai énemnek, az Istennel szemközti énemnek neveznék. Micsoda végtelen valóságot kap az énem azáltal, hogy annak a tudatára jut, hogy Istenért van itt, azáltal, hogy olyan emberi énné lesz, melynek mértéke Isten!”²³

Az Istennel szemközti én önreflexiójában Reményik saját bizonytalanságának csapdájába esik, önmaga számára is megközelíthetetlené válik, „az értelmező és az értelmezés tárgya azért nem tud elkülönülni egymástól, mert a tárgyat imagináriusan maga az interpretáció hozza létre saját maga számára.”²⁴ Saját biografikus énjével és történeti pozíciójával szembenézve Reményik nem igazán tudja a számára végleges megoldást kínáló stratégiát felállítani, így önmaga

számára is megfejthetetlen marad. „Akinek lénye nem rokon velem / Annak a pillantása fennakad / Egy fénytelen, vak, konok üvegen. / Az nem látja meg bennem önmagát, / Az engem magának százszor felád / S én százszor megoldatlan maradok, / Hieroglif, hieroglif vagyok. // Isten előtt így állok én is, / Az Ős-hieroglif előtt, / S oldozgatom, oldozgatom, / De annyit értek csak belőle, / Amennyi lényemmel rokon.”²⁵

A szövegszubjektum rekonstruálása nem könnyű feladat a nyelv interszjektív voltának következtében, a szerző jelenléte azonban szubjektumának jellegzetes vonásait kell hogy mutassa. „A szöveg, mint az egyedi beszédaktus megvalósulása, nemcsak mindenkor individuális,

21. HUIZINGA, Johan, *A holnap árnyékában, Korunk kulturális bajainak diagnózisa*, Bp., Windsor Kiadó, 1996, 95–96. A szerző az Élet és küzdelem fejezetében hangsúlyozza, hogy az ember egész lelki életének terminológiája a küzdelem birodalmában mozog, ugyanakkor az etikában követelmény, hogy a cselekvést az „egyéni lelkiismeret mélyén nyugvó kritériumnak kell jóváhagynia”.
22. REMÉNYIK Sándor, *Ne próbálj, Összes versei I.*, i. m. 388.
23. KIERKEGAARD, Sören, *Az énemről való tudat fokozatai, A határozomány: szemközt Istenrel* = idézi: *A filozófa* (TURAY Alfréd, NYÍRI Tamás, BOLBERITZ Pál), ford. TURAY Alfréd, Bp., Szent István Társulat, 1992, 164.
24. KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Történetiség – Megértés – Irodalom*, Bp., Universitas, 1995, 68. I.
25. REMÉNYIK Sándor, *Hieroglif, Összes versei I.*, i. m. 204.

hanem kiküszöbölhetetlenül személyes is lesz; amennyiben tehát az irodalmi – s főként a lírai – szöveget beszédaktusként tekintjük, nem tagadhatjuk meg tőle a szubjektumra valló természetet.”²⁶ A versszöveget elrendező szubjektum, jelen esetben Reményik, érezhetően írás közben alkotja meg a szövegszubjektumot, mely számtalan esetben bizonyítja, hogy önismerete hiányos, önmaga elrejtettségében nem képes igazi valóját egyértelműen feltárni. „Az élet-erdőn eltévedtem, / Elvesztettem magam, / Önnönmagamat vesztettem el.”²⁷ „Ne nyúlj hozzám... / A Hangulat vagyok, / Isten szívéreől most szakadtam le...”²⁸

Az egzisztenciális megértés valósága számtalan Reményik-versben mutatkozik meg, ezek közül a szövegszubjektum pozícióját igazán meggyőző módon illusztrálja a *Lobogódász* című. „Fekete fenyőlobogók közt / Lobog egy hófehér: / Én vagyok az, – fehér ruhámba / Belemarkolt a szél. // Az Isten ezt a szirttetőt / Lobogódászba vonta, / Fennen lobognak zászlai: / Fekete-fehér pompa. / Zászlótestvérek, bús fenyők, / Rivalljon most az ének: / Egy roppant kéz utánam nyúlt / És kitűzött közétek. // Zászló vagyok, zászlók között, / És feszülök a szélbe, / És nőni érzem magamat / Az időbe s a térbe. // S az időn túl s a teren túl / Az örökkévalóba, / Én, lélek, egyetlen való: / Az Isten lobogója.”²⁹

A zászló metafora nem véletlenül jelenik meg ebben a versben, az 'Én' metamorfózisa alakváltozásban nyilvánul meg, s az egzisztenciális történések egész folyamatát végigkíséri. Érzéki-szemléletes formában, a poliszémia eszközeivel alkotja meg sajátos jelentésvilágát. A művészi szöveg teremtő eszközei közvetett módon járulnak hozzá a transzcendenciális magasságokba nyúló világ hiteles ábrázolásához.

Reményik Isten munkáját dicséri a fekete-fehér pompában. A teremtés mesterműveként jelenik meg a táj, az ember nélküli állapot méltóságába és megbonthatatlan szépségébe azonban belép az ember, megvalósul a világgal való együttlét. Az összekapcsolódás mégsem problémamentes, erre utal a „bús fenyők” jelenléte, és a „rivalljon” ige, mely nem pozitív töltésű, hangulatában éppenséggel sértő, mintha a nagy, békés összetartozást valami erőszakosan megzavarná.

Az embert térben és időben jeleníti meg, így helyezi bele önmagát a történetiség folyamatába, így érti meg a teremtett ember világrajöttének értelmét, a világhoz való tartozásának szükségességét. Az ember léte időhöz kötött, az idő végessége határt szab ittlétének, az ittlét történetiségének vége pedig a halhatatlanságba, az örökkévalóságba vezető út.

A lírai szövegszubjektum – itt összegzett formájában – Reményik életművére általánosan jellemző. A legelső és a legutolsó verseskötete között természetesen tapasztalható egyes esetekben bizonytalanság, tisztázatlanság. És – természetesen – neki is vannak kevésbé sikerült versei, melyekben az általánosan jellemzőnek gondolható karakter mellett más, eltérő pozícióban jelenik meg a lírai én.

26. HORVÁTH Kornélia, *Tűhegyen*, i. m. 24.

27. REMÉNYIK Sándor, *Az igazi*, *Összes versei I.*, i. m. 377.

28. Uo., *A megfoghatatlan szól a poétához*, 415.

29. REMÉNYIK Sándor, *Lobogódász*, *Összes versei I.*, i. m. 351–352.